

Немања Вујовић*

КОРЕНИ РАДНОГ ПРАВА У СРБИЈИ

Већ на основним студијама права, сваки студент права бива упознат са теоријском, традиционалном поделом извора радног права на изворе права у материјалном смислу - који репрезентују економске, друштвене, политичке и остале узроке који одређују настајање права и његове промене и са друге стране изворе права у формалном смислу, који подразумевају опште правне акте који производе правно дејство на неодређени број субјеката. У богатој пракси радног права искристалисала се његова општа дефиниција према којој исто представља скуп правних норми којима се уређује настанак, садржина и престанак радног односа, као и правни положај субјеката радног права (послодавца, радника, органа запослених, синдиката, државе, завода за запошљавање, инспекције рада итд.).¹ Историјски посматрано, радно право пролазило је кроз четири периода развоја, односно фазе, од којих је први период онај који подразумева настанак класе најамних радника до краја 19. века, затим период од краја 19. века до завршетка Првог светског рата, након чега следи период између два светска рата и на послетку период по завршетку Другог светског рата па до данас. Настанак основних норми регулисања радног права везује се за регулирање индивидуалних најамних радних односа, као општа потреба регулисања односа између лица који ангажује радну снагу и саме радне снаге - рад у служби другог. Потреба регулисања ових односа јављала се на свакодневном плану услед повећања ангажовања радне најамне снаге и заједно са рађањем ситуација које су се по први пут дешавале у пракси, а стварале су обресе односа између данашњег послодавца и запосленог.

О радном праву као посебној грани правног система једне државе, може се говорити једино након настанка друштвених односа у области рада, чији садржај чини рад који појединац обавља лично и добровољно код другог лица за одређени вид накнаде за обављени рад (новчана сатисфакција) и када се ти друштвени односи регулишу одговарајућим правним прописима који пружају правну сигурност и јасно дефинишу наведени однос ових лица. Ово право није могло настати у правом смислу те речи пре настанка индустријске револуције и савременог света.

Давно постојећи односи између робовласника и робова нису били регулисани правним прописима, будући да је у то несавремено доба роб имао само статус ствари која говори, па је робовласник робовима располагао као што располаже стварима. Наиме, сваки роб који је у то време претераном експлоатацијом изгубљен, могао се за малу цену заменити новим, па је било “исплатљивије” купити новог роба него штедети на послу и довољно хранити и облачити већ поседованог, због чега је њихов радни век био кратак, а услови живота незамисливо тешки.² За овај период везује се регулисање наведених међусобних односа искључивом применом обичајног права, које се разликовало од подручја до подручја. У феудалном систему пак, радну снагу чинили су кметови који нису били слободни у правом смислу те речи, будући да су били стриктно везани за земљу коју су обрађивали и били у зависном положају. Са развојем заната, производње, размене и трговине полако се јављала и потреба регулисања односа пре свега између шегрта и калфе, као и и мајстора, с друге стране. Повећањем капацитета производње занатских радионица јасно је настала и потреба за ангажовањем веће радне снаге, односно већег броја радника, чиме су створени услови за настанак радних односа који су захтевали да се регулишу, будући да су се свакодневно јављале правне ситуације и дилеме за које су морала постојати решења. Развој машинске производње, с друге стране, довео је до повећања потражње за радном снагом, а овај период био је праћен регулисањем радних односа по основу закључивања уговора о најму радне снаге чије је услове одређивао послодавац. Тежак положај радника, временом је условио да се код њих развије свест о потреби међусобног организовања ради побољшања сопственог положаја и статуса, како материјалног тако и радноправног. Радници су почели да се удружују како би побољшали свој положај и организовано се супротставили послодавцима, тражећи право гласа и утицаја као незаменљиви део производног процеса.³ Овакво колективно организовање радника поједине државе забраниле су законом и квалификовале као кривично дело. Нпр. у Енглеској 1799. и 1800. године је Законом о удруживању било забрањено организовање и удруживање радника. Организовањем штрајкова, демонстрација и других облика супротстављања послодавцима, радничка класа по мишљењу јаким ентитета, угрожава мир и стабилност једне државе, успорава њен просперитет и евидентно наноси знатну материјалну штету како послодавцима, тако и држави. У Енглеској 1824. године укинута је забрана организовања и вођења штрајкова, а 1871. и 1875. године кривична одговорност за

учешће у штрајку. Слободу удруживања и окупљања која немају религиозни или политички карактер синдикати су добили Луј Наполеоновим законом из 1864. године. Међутим, Париска комуна 1871. године је опет довела до неповерења према синдикатима, резултирајући новом забраном 1872. године. Слобода организовања, која не повлачи за собом кривичну одговорност, француским синдикатима поново је дата 1884, док је пуна слобода, без формалних ограничења, за синдикате дошла тек 1901. године.⁴

Доношењем прописа о ограничавању радног времена жена и деце у Енглеској јавља се и својеврсни вид интервенције државе у облику заштитног законодавства. Први такав законски акт бележи се 1804. године, мада постоји забележен случај који датира још из давне 1784. године, када је у Манчестеру, на основу извештаја лекара о потреби скраћивања радног времена, радно време парохијске деце умањено на 10 часова дневно.

Уз међународне утицаје на развој радног права у Србији, важно је истаћи и домаћи историјски развој, о којем, нажалост, постоји веома мало забележених података. Наиме, према званичним подацима, настанак радног права у Србији подразумевао је развој који прати регулисање радноправних односа до I светског рата, Законом о радњама из 1910. године, затим период између два светска рата – регулисање Видовданским уставом из 1921. године, а после II светског рата до увођења самоуправљања, затим самоуправна фаза након чега је уследила друштвено-економска и политичка реформа, па све до савременог радног права доношењем Закона о раду 2005. године. Међутим, историјат развоја радног права на просторима наше државе бележи мање познате чињенице на чији значај аутор жели да укаже. Наиме, слабо је позната чињеница да је регулисање радноправних односа у нашој земљи забележено много раније и много пре у односу на многе европске земље. Први обриси настанка радног права и правила који регулишу радне односе у Србији везују се за период Првог српског устанка и његовог вођу - војда Карађорђа Петровића, као и његов законик. Поменути Закоником регулисан је превасходно кривични поступак, мада су његове одредбе регулисале и парнични и управни поступак. Битна чињеница која се тиче развоја радног права односи се на то да је вожд за време устанка ограничио кулук (присилни бесплатни рад) и тиме поставио темеље за његово укидање. У време устанка и даље је постојала формална обавеза бесплатног рада за државу, цркву и старешине, али је устаничка власт забранила самовољу старешина и наметање кулука у личне сврхе. Уведена је контрола државне власти над обликом рада што је представљао важан корак у укидању

принудног рада. Наредна фаза развоја права везује се за кнеза Александар Карађорђевића који је приступио великим реформама и увођењу нових установа у циљу убрзања развоја српске државе. Као велики реформатор, кнез је између осталог донео Кодекс грађанског права, увео стајаћу војску, основао тополивницу у Крагујевцу 1853. године, унапредио и основао нове школе, музеје, позоришта.⁵ О војном, економском и политичком напретку и препоруду за време владавине кнеза Александра, сведочи и бележи француски историчар Шарл Депардје 1848. године и пише: “данас у време огња националног, који се шири Европом, у којој влада рат и бешчасће, Србија је као светионик јединства, мира и напретка који се ретко виђа”.⁶ Јачање пре свега грађанских права и стварање грађанске средње класе везано је за владавину кнеза, доношењем Грађанског законика 1844. године чији је творац био Јован Хацић, а који законик је рађен по узору на Аустоугарски законик, Наполеонов кодекс и по узору на римско право, а којим законом је између осталог гарантована неповредивост имовине, лична права и једнакост као и забрана противправног лишавања слободе. У време његовог доношења само четири државе у европи имале су овакав законик. У односу на законе ових земаља, српски законик отишао је корак даље, будући да је као извор ових конституисаних права коришћено српско обичајно право, као и Законоправило Светог Саве. Све наведено омогућило је убрзани раст и развој предузетништва у Србији, као и породичних заната. Наведена права била су једино остварива формирањем институција, те је 1846. године основан и Врховни суд. Основано је и Друштво српске словесности које је 1847. године штампало своју прву књигу „Гласник”, која се касније развила у данашњи савремени Службени гласник.

За време кнежеве владавине, дошло је до побољшања радноправног положаја војника и официра српске војске, будући да се преко 25% државне касе трошило на војне потребе. Поред наведених прописа, битно је напоменути и да је донет и закон којим је забрањена промена вере, као и закон о обавезном презимену на који начин се престало са традицијом препознавања породица по пословима који су традиционално генерацијски обављали – нпр. „Дунђер“. Дошло је до значајног повећања плата у овом сектору као и до популаризације статуса ових лица. Радноправни статус, пре свега чиновника побољшан је пре свега чињеницом да се служба у управи добијала искључиво на основу заслуга, школовања, стеченог искуства и доприноса друштву, а не по основу веза и непотизма. Ударени су темељи војне индустрије у Србији - изграђена је Тополивница у Београду,

затим у Крагујевцу, барутана у Страгарима и погони за оправку стрељачког наоружања у Београду и Крагујевцу. Одлуком кнеза Александра из марта 1851. године, Тополивница се сели из Београда у Крагујевац, на десну обалу Лепенице.⁷ Залагањем Илије Гарашанина и деловањем Константина Магазиновића, француски министар рата је одобрио долазак Шарла Лубрија, надзорника једне приватне тополивнице у Паризу који је касније постао први управник Тополивнице. Управо за овај период везује се побољшање радноправног статуса ангажованих радника у Тополивници, јер се њеним пуштањем у рад јавила потреба за квалификованим радницима којих је у том тренутку у земљи било мало. Ово код чињенице да је, у циљу обуке домаћег кадра за ливење топова, ангажовано више лица са искуством у овој области, како са територије тадашње Србије, тако и људи из иностранства.

По угледу на развијене западноевропске центре, 1854. година представља прекретницу у развоју радног права у Србији. Обележена је оснивањем две значајне институције. У марту, решењем кнеза Александра, основана је Занатлијска школа и представљала је прву установу за школовање домаћег квалификованог радничког кадра. Првобитно је замишљена као трогодишња школа у кругу Тополивнице, у једној касарни, са интернатом при фабрици. Полазници су били узраста од 13 до 16 година, а у почетку је било установљено пет заната: машинисти, колари, бравари, стругари и ковачи. Само неколико месеци касније, у јуну, на иницијативу Петра Протића, у Крагујевцу је основана прва каса узајамне помоћи у Србији – „Болесничка каса“. Држава је одобрила издавање лекова на рецент у пола цене за раднике Тополивнице, што је представљало први облик здравствене заштите. Ова институција временом је прерасла у „Раднички фонд“, који је постао темељ здравственог и социјалног осигурања радника у војној фабрици.⁸ Овим догађајима по први пут се у Србији бележи институционализовано осигурање радника и материјално обезбеђење њихових породица у случају смрти, што представља значајан корак ка формирању радноправног законодавства. Такође, битно је напоменути да је у кругу Тополивнице избила и радничка побуна, која се може сматрати првим штрајком у Србији.⁹

Из свега наведеног јавља се закључак о немерљивом доприносу у развоју радноправног законодавства у Србији, који се везује за први српски устанак, а касније и владавину кнеза Александра Карађорђевића, будући да су наведени новитети у развоју

наше државе касније постали тешко доступан стандард за далеко развијеније државе у Европи. Што се наше државе тиче, њихов значај огледа се у чињеници да су представљали претечу данашњег савременог социјалног осигурања и имали обресе синдикалног организовања. Анализом развоја радног права кроз пример Тополивнице и остале обрађене промене које су наступиле на територији Србије, а које се везују за дати период, препознаје се кључна фаза формирања првих институционалних оквира радног права и заштите радника, као и првих конкретних корака у регулисању радних односа и социјалне заштите запослених.

¹Боривоје Шундерић, Радно право, 2012, стр. 1.

²др Драгомир Стојчевић, “Од римског роба до колона*”,Анали правног факултета, Година IX, Април – септембар 1961, бр. 2-3, стр. 2.

³др Дражен Церовић, Радно право, Подгорица 2022, Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 13.

⁴Тијана Ђ. Угарковић, Партиципативна права радника као вид ограничавања послодавчеве власти и претпоставка индустријске демократије, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду,Београд 2020, стр. 119.

⁵<https://royalfamily.org/cir/dinastija/nj-6-knez-aleksandar/>, 27. октобра 2025. године.

⁶<https://kompasinfo.rs/zaboravljeni-velikan-srpske-istorije-knez-aleksandar-karadjordjevic/>, 27. октобра 2025. године.

⁷<https://www.muzej-topolivnica.rs/osnivanje-topolivnice/>, 27. октобра 2025. године.

⁸Одлука о утврђивању просторно културно-историјске Целине комплекса војно-техничког завода у Крагујевцу за непокретно културно добро од изузетног значаја - ("Службени гласник РС", бр. 12/2016), Образложење став II предлога одлуке.

⁹<https://oko.rts.rs/istorija/5083948/zivot-i-prikljucenija-petra-protica-dragacevca-prvog-skolovanog-srpskog-artiljerca-boj-srba-s-druzima-pakla-i-druge-price.html>, 27. октобра 2025. године.

Датум објаве: 27.10.2025. године

*Текстови објављени на страници Правне теме на сајту Асоцијације судијских помоћника не представљају правне савете, већ личне ставове аутора, који не морају нужно одражавати ставове Асоцијације судијских помоћника.